

Geleneksel Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Kullanımı

Yunus Emre ÖZTÜRK Hilal Akman DÖMBEKÇİ* Seda Nur ÜNAL

Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü

*Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Hilal Akman DÖMBEKÇİ, e-mail: akmnhl@gmail.com

ÖZET

Tıbbın amacı insanların duygusal ve fiziksel yönden tam bir iyileşme sağlaması olduğu için kaçınılmaz olarak insan ihtiyaçlarına odaklanır. Tıp disiplini yerli halkın dini inançlarını ve sosyal yapılarını çizerek, çevrelerindeki doğal ürünlerden yararlanarak ve yakın zamanda bilimsel dayanağı olan yöntemler kullanarak tedavi edici ve önleyici yaklaşımlar geliştirerek ve onaylayarak binlerce yıl boyunca gelişmiştir. Halk sağlığı ve tıbbi uygulamaları, günümüzde insanların, insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar uzun ve kaliteli yaşamlarına imkân sağlayacağı biçimde gelişmiştir. Yine de çağdaş tıp biliminin yaygınlığı, gücü ve vaadine rağmen insanlığı büyük bir kesimi ya bu uygulamalara erişemiyor ya da yapmamayı tercih ediyorlar. İnsanların çoğu geleneksel, alternatif- tamamlayıcı tıp olarak bilinen uygulamaları tercih ediyorlar. Küreselleşme ile birlikte hastalık olgusundaki değişim, doğallığın yan etkilerden arındırılmış olduğu düşüncesi, konvansiyonel tıbbın bazı hastalıkları tedavi etmede yetersiz kalması, ilaçların yan etkilerinin artması vb. sebeplerle pek çok kişi bu uygulamalara başvurmaktadır. Ayrıca bu yöntemlerin kullanım oranı da yıllar geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmada kullanımı gittikçe artan bu uygulamaların neler olduğu, bu uygulamaların tarihsel gelişimi, bireylerin bu uygulamalara yönelme nedenleri, Türkiye’de ve dünyada bu metotların kullanımı geniş bir yelpazede ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmalar sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Geleneksel, Alternatif, Tamamlayıcı, Tıp

The Use of Traditional Complementary and Alternative Medicine

ABSTRACT

The aim of medicine is to provide a complete recovery from the emotional and physical aspects of the human being. The medical discipline has evolved over thousands of years by drawing the religious beliefs and social structures of the indigenous people, by using natural products around them and by developing and developing therapeutic and preventive approaches using methods that have a scientific basis in the near future. Public health and medical practices have evolved to enable people to live longer and more quality than ever before in human history. Nevertheless, despite the prevalence, power and promise of contemporary medical science, a large segment of humanity cannot access these practices or prefer not to. Most people prefer traditional, alternative-complementary medicine. With the globalization, the change in the disease phenomenon, the thought that naturalness is free from side effects, the inadequacy of conventional medicine to treat some diseases, the increase of the side effects of drugs, etc., many people apply to these applications. In addition, the rate of use of these methods is also increasing over the years. In this application use is increasingly what these applications, the location of these applications, one of them this application to the orientation causes a wide range of Turkey and the use of the world's these methods have been attempted to be addressed. Also point out your subject in the relevant literature and open up a sociological perspective.

Key words: Traditional, Alternative, Complementary, Medicine

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 'nün sağlık tanımına göre: Sağlık, yalnızca hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, ruhen, bedenen ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir. Bu tanımlama sağlığı çok boyutlu olarak ele alınması gereken bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Tanımda sağlığın biyolojik boyutlarının yanı sıra ruhsal, toplumsal ve kültürel boyutları dikkat çekmektedir. Evrensel ölçütlere sahip olan bu tanımdan yola çıkarak sağlık kavramının ülkeden ülkeye, toplumdaki topluma hatta yöreden yöreye değişebileceğini söyleyebiliriz. Benzer şekilde hastalık kavramı da toplumdan topluma, zamandan zamana göre değişmektedir. Hastalık anlayışı kişinin içinde bulunduğu toplumun kültürü ile yakından ilişkilidir. Çünkü kültür kişinin içinde bulunduğu toplumun bir ferdi olarak kazandığı gelenek, inanç, ahlak ve alışkanlıklar bütünüdür (Bolsoy ve Sevil, 2005:80). Bir toplumda hastalık olarak kabul edilen bir durum başka bir toplumda hastalık olarak kabul edilmeyebilir. Yani hastalık dediğimiz olgu içinde var olduğumuz kültür içinde şekillenmektedir. Dolayısıyla kültür ile şekillenen bu kavramlar tedavi arama biçimlerini de etkilemektedir.

1. GELENEKSEL, TAMAMLAYICI VE ALTERNATİF TIP (GTAT)

İçinde bulunduğu toplumun kültürü, değer yargıları ve inançları ile şekillenen bu kavramlarla ilgili pek çok tanım yapılabilmektedir. Geleneksel Tıp veya halk tıbbı kuşaktan kuşağa aktarılan inançlar, değerler ve toplumun sahip olduğu kültürün diğer öğelerinden hareketle ulaşılabilecek bilgilerin hastalıkların tedavisinden kullanılmasıdır (Sütçü, 2018:4; Ersoy, 2014;185). Bu tedaviler daha çok evsel çareler olarak bilinmektedir. Geleneksel halk tıbbı sağlığa bütüncül olarak yaklaşmaktadır. Bu tedavilerin tek amacının bedeni tedavi etmek olmadığı aynı zamanda ruhunda iyileştirmeye çalışılması anlayışı Şamanizm'e kadar dayanmaktadır (Kaplan, 2010;1-3). Geleneksel tıp, halk hekimliği olarak

adlandırabileceğimiz kavramlar hastalıkların tedavisinde doğadan yararlanılarak çareler aranması ile ortaya çıkmıştır. Gözlem ve deneme yanılma ile elde edilen bilgiler yüzyıllardır kültür aracılığı ile nesilden nesile aktarılmış ve tıp biliminin esasını oluşturmuştur (Ersoy, 2014:186).

Son iki yüzyıl boyunca öncelikle Batı sanayi ülkelerinde ortaya çıkan yaklaşımlar bilimsel ya da Batı tıbbi olarak adlandırılmaktadır ve bu uygulamaların tümünün bilimsel dayanakları olmadığı bilinmektedir (Debas et al., 2006:1281). Tamamlayıcı ve alternatif terimleri, insanların Batı medikal yaklaşımlarına ek veya alternatif olarak seçtikleri uygulamaları ve ürünleri tanımlar (Stratus, 2004:532). Bu iki kavram sık sık ve giderek birbirini yerine kullanılmaktadır (Eisenberg et al., 2001;198). Alternatif tıp, konvansiyonel tıba alternatif olarak kullanılan yöntemleri içerirken, tamamlayıcı tıp ise bilimsel tedavilere ek olarak kullanılan yöntemleri kapsamaktadır (Uğurluer ve ark., 2017:68). Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Ulusal Merkezi'nin (NCCAM) yaptığı tanıma göre alternatif-tamamlayıcı tıp; konvansiyonel tıpta kullanılan bilimsel tedavilerden farklı olarak, eğitilmiş kişilerce uygulanan farklı uygulama ve ürünleri kapsamaktadır (<http://nccam.nih.gov/health/whatisccam>).

Esasında alternatif tıp geleneksel tıbbın ticari amaçlarla kullanılmak üzere şekil değiştirmiş hali olarak ele alınabilir. Gerekli eğitimi almış doktorların ve sağlık personellerinin sunduğu hizmet konvansiyonel tıp kapsamında yer almaktadır. Ancak konvansiyonel tıp ve GTAT uygulamalarının sınırları çok net çizilemeyebilir. Örneğin yüzyıllardır uygulanan ve geleneksel tıbbın içinde yer alan akupunktur tedavisi zamanla modern tıp otoritelerince kabul edilen uygulamalar haline gelmiştir (Sütçü, 2018:5). ABD' de kurulan NCCAM e göre, GTAT uygulamalarının konvansiyonel tedavilerle beraber kullanılması tamamlayıcı tıp iken, konvansiyonel tıp uygulamalarının yerine kullanılması alternatif tıp olarak adlandırılmaktadır. (NCCAM, 2018). Bu şekilde konvansiyonel tıp ile etkinliği ve güvenilirliği

kanıtlanmış olan GTAT uygulamalarının bir arada kullanılması İntegratif tıp olarak adlandırılmaktadır (Şahin, 2017:160).

Sosyolojik olarak incelendiğinde bu uygulamalar, sosyal yaşamla alakalı gelenek-görenek ve inançlar kapsamında ele alınır. Çok eski zamanlardan beri var olan halk hekimliği uygulamalarının bazılarının bugün halen kullanıldığını görmekteyiz. Geçmişte koca karı, kocakarı ilaçları, olarak bilinen aslında halk hekimi olan bu insanlara ve tedavi yöntemlerine olan güven günümüzde de devam ettiğini görmekteyiz (Sol, 2007:177). Ülkemiz de de bu uygulamalar çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Özellikle kanser gibi tedavisi zor olan hastalıklarda bunun yanında sürekli hastalıklarda bu uygulamalara daha sık başvurulduğunu görmekteyiz (Bozkaya ve ark., 2008:131).

Konvansiyonel Tıp etkili ve geçerli olsa da yaşam süresinin uzaması buna paralel olarak kronik hastalıkların, tedavisi mümkün olmayan veya zor olan hastalıkların artması, malign hastalıklardaki artış, ilaçların yan etkilerinin ortaya çıkardığı sorunlar, doğallığın yan etkiden uzak olduğu düşüncesi, endüstrileşmiş ülkelerde ilaç sanayisinin sebep olduğu çevre kirliliğine olan duyarlılığın artması, doktorlara olan güvenin azalması, sağlık davranışının güçlendirme ihtiyacı, yeni teknolojilerin yüksek fiyatlarının olması, sağlık personellerinin hastalara yeteri kadar zaman ayıramaması gibi sebeplerle GTAT uygulamaları popüler hale gelmiştir (Şarışen ve Çalışkan, 2005:183; Turan ve ark., 2010:93; Tokem, 2006:190). Dünyada yaşlı nüfusu her geçen gün artmaktadır. 2030 senesine kadar dünya nüfusunun %22 sini yaşlıların oluşturacağı varsayılmaktadır (Arı ve Yılmaz, 2016:13). Buna paralel olarak kronik hastalıkların artacağı düşünüldüğünde yaşlıların yıllar geçtikçe GTAT uygulamalarına olan başvurularının artacağını söylemek yanlış olmaz (Cueller et al.,2003:3). Bu uygulamalara başvurulması insanların kültürlerine, dini inanışlarına, geleneklerine, yaşam şekillerine göre farklılık göstermektedir (Araz ve ark., 2007:114; Turan ve ark., 2010:94; Kav et al., 2009:41) Araştırmalara göre GTAT uygulamalarına başvuranların özellikle yaşlı,

kırsal kesimde yaşayan ve tedavisi zor ve uzun süren hastalıklara sahip hastalar ve kadınların olduğu dikkat çekmektedir.

Sınırsız sayıdaki alternatif ve tamamlayıcı tedavi uygulamalarının bilimsel dayanağının olmaması özellikle bazı tıbbi otoritelerin bu uygulamaları reddetmesine sebep olmuştur. ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri, bu yaklaşımlarla ilgili araştırmalar için bir gündem düzenlemek amacıyla, bunları birbiriyle örtüşen beş alan olarak gruplandırdı (NCCAM, 2018).

1. Biyolojik temelli uygulamalar: Bunlar arasında çok sayıda vitamin ve mineral takviyesi, sığır veya köpekbalığı kıkırdağından elde edilen kondroitin sülfat gibi doğal ürünler; ginkgo biloba ve ekinezya gibi bitkiler vb.

2. Manipülatif ve vücut temelli yaklaşımlar: Masajı da içeren bu tür yaklaşımlar tarih boyunca kullanılmıştır. 19. yüzyılda, ABD'de resmi manipülatif disiplinler ortaya çıkmıştır: kayropratik tıp ve osteopatik tıp. Her ikisinde, uygulayıcıların, kas-iskelet ağrısının ötesinde omurlardaki ve omurga sinir köklerindeki yapısal kuvvetleri hafifletme girişimi sonucu ortaya çıktı.

3. Zihin-vücut temelli yaklaşımlar: Birçok antik kültür, zihnin bedensel işlevler üzerinde güçlü etkiler yarattığını ve bunun tersi olduğunu varsayıyordu. Bu bedensel sistemler arasında doğru bir uyum sağlamayı denemek, zihinsel tıbbın gelişmesine, ruhsal, meditatif ve gevşeme tekniklerinin kullanıldığı bir dizi yaklaşıma yol açtı.

4. Alternatif tıbbi sistemler. Eski Yunanlılar sağlığın hayati bir mizah dengesi gerektirdiğini öne sürerken, Asya kültürleri sağlığın vücuttaki hayati enerjilerin dengesi ve akışına bağlı olduğunu düşündü. Bu ikinci teori, örneğin hayati enerji akışının kritik vücut noktalarına iğneler yerleştirerek restore edilebileceğini öne süren akupunktur uygulamasının temelini oluşturur.

5. Enerji tedavileri: Bu yaklaşım, enerjinin kullanımını içeren terapileri kullanır-biyo-alan veya biyoelektromanyetik tabanlı

müdahaleleri kapsar. Örnek olarak, usta bir şifacının elinden yayılan enerjilerin müdahalesi yoluyla sağlıklı enerjileri yeniden hizalamayı ve güçlendirmeyi amaçlayan Reiki terapisisidir.

Alternatif-tamamlayıcı tıp sistemleri, bu 5 yaklaşımdaki öğeleri kullanır. Örneğin, geleneksel Çin tıbbı akupunktur, bitkisel ilaçlar, özel diyetler ve tai chi gibi meditatif egzersizler içermektedir (Debas, 2006:1284). Hindistan'daki Ayurveda da benzer şekilde yoga, arındırıcı diyetler ve doğal ürünlerden oluşan meditasyon egzersizlerini kullanmaktadır (Debas, 2006:1284). Benzer şekilde bir sınıflamada NCCAM tarafından yapılmıştır. NCCAM tamamlayıcı ve alternatif tıp uygulamalarını 3 başlıkta toplamıştır (Tokaç, 2013).

- 1.Doğal Ürünler (Şifalı tıbbi bitkiler, probiyotikler...)
- 2.Zihin ve Beden Tıbbı (Akupunktur, Meditasyon...)
- 3.Fiziksel Manipülasyon Temelli Uygulamalar (Osteopati, kayroptik...)

DSÖ, “alternatif-tamamlayıcı tıp” uygulamaları kavramlarının tecrübe gerektiren ve değişik etkilere sahip olan standart dışı sağlık uygulamaları içerdiğini, “geleneksel tıp” kavramının ise ülkeden ülkeye veya bölgeden bölgeye farklılık gösteren bir dizi tedavi ve uygulamaları kapsadığını vurgular (Kalındemirtaş, 2010:91). Gittikçe popülerliği artan tamamlayıcı-alternatif tıp uygulamaları tıp bilimine ve tıp uzmanlarına karşı olumsuz taraflarını öne sürerek bir başkaldırı niteliği taşır. Doğayı ve onun getirdiği şifayı benimseyerek güçlü bir tıp imajının oluşmasını sağlar (Sütçü, 2018:7). Konvansiyonel tıbbın gücüne rağmen bugün halen geleneksel tıp yöntemleri tüm sağlık sistemlerinde önemini korumaktadır. Hatta birçok ülkede bu uygulamalar yönetim organlarından siyasi destek almıştır. Bu duruma rağmen halen düzenli bir sağlık hareketi oluşturulamamıştır. Bunun sebebinin alternatif tıp uzmanlarının yaşadığı ayrılıklar etkili olduğu söylenebilir. Kullandıkları yöntemleri nasıl

açıklayacakları ve uyguladıkları stratejileri belirleme noktasındaki sıkıntılardan kaynaklıdır.

Bu çalışmada adı geçen geleneksel-alternatif tıp terimleri, sağlık sosyolojisinde de önemli yer tutmaktadır. Buna göre geleneksel tıbbın temeli, kırsal kesimde yaşayan toprakla bütünleşmiş insanların doğayla iç içe olan uygulamalarının bir sonucudur. Aynı zamanda geleneksel-alternatif tıp, tıp eğitimi almış doktorların ve tıbbi bilgiye sahip insanların dışında kalan gelenekçi zümreyi anlatmaktadır. Bu grup insanların inançları ve bunun getirdiği uygulamaları bir arada kullandıkları görülmektedir. Bu sayede ortaya çıkan sistem geleneksel tıp olarak adlandırılmaktadır (Kızılcıkelik, 1996:70). Stanway'e göre geleneksel-alternatif tedavilerin popüleritesinin artmasının nedenleri arasında konvansiyonel tıbbın tedavi edemediği hastalıkların varlığı (kanser), tedavilerde iatrojenik durumlar ve insanlardaki merak duygusunu tatmin arzudur (Sütçü, 2018:8). Coward ise artan popülerliğin sebebinin “yeni bir beden sağlığı ve doğa felsefesi” olduğunu söylemektedir. (Sütçü, 2018:8). Alternatif-tamamlayıcı tıp, ananevi olanı uzmanla, natürel suniyle, organığı kimyasalla, totaliteri mekanikle karşılaştıran bir değişim olarak görülmektedir. Ivan Illich'in literatüre kazandırdığı terim olan iatrojenezin (doktor kaynaklı yanlış tedavi ve sonuç) varlığı da bu uygulamalara başvurulmasının nedenlerinden biridir (Illich, 1995:36). Illich, iatrojenezin tıbbın olumlu etkilerinin görülmesini etkilediğini düşünmektedir (Illich, 1995:36). Bu şekilde sessiz ve derinden gelen GTAT yöntemleri ileride büyük bir çıkış yakalayacak gibi görünmektedir. Ancak bu uygulamaları kullanma nedeni ne olursa olsun hastalığın tespiti, tanı ve tedavi yöntemlerinin belirlenmesinde gecikmeler yaşanması, işin uzmanı olmayan kişilerden tedavi alınması ve uygulanan tedavilerin yan etkilerinin olması bireyin zarar görmesine neden olabilir. Bundan dolayı GTAT uygulamalarını kullanırken amacı ve fayda-zarar durumunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

1.1. Tarihsel Gelişim

Yüzyıllardan beri iyileştiriciler, şamanlar, şifacılar gibi geleneksel yöntemleri kullanan kişilerin varlığı bilinmektedir. Bunların şifalı bitkilerden ilaçlar hazırladıkları, kan akıtma, sülük, iğne ile tedavi gibi pek çok yöntemin lideri oldukları bilinmektedir (Şen, 2017:22). Kullandıkları tedavilerde deneysel metotlar ve sihirselsel yöntemler ön plana çıkmaktadır (Bayat, 2016:36). Eski çağlarda büyücüler, sihirbazlar, din adamları toplumun en önde gelen şifa dağıtıcıları olarak görülmektedirler. Çünkü hastalıkların oluşmasında doğüstü güçlerin varlığına inanılmaktadır (Dirican, 1993:2). Bu dönemde hastalıklara karşı tedavide çaresiz kalınması ilahî bir güçten yardım alınarak hastalıkların önlenebileceğine inanılmaktadır (Kaplan, 2010:32). Ancak yine de yapılan araştırmalar göstermiştir ki eskiden hastalıkların tedavisinde kullanılan pek çok yöntem bugünkü modern tıbbin temellerini oluşturmuştur.

Geleneksel uygulamaların şekil değiştirmiş halini ifade eden alternatif uygulamaların tarihi, modern eczanın kuruluşu ve tıpta uzmanlık alanlarının oluşmasıyla başlamaktadır (Sütçü, 2018:19). Modern dönemde roller kesin olarak belirlenmiş, amaçlar ortaya konmuş, hastaları ve tıp dünyasını eğitimsiz kişilerden korumak hedeflenmiştir. Böylece alternatif tedavi yöntemleri somutlaşmış ve yaygın hale gelmiştir. Batıda laikleşme sürecinin başlaması ile birlikte rasyonel tıbbî eğilim artmış ancak üfürükçüler, rahipler, ruhbanlar, astrologlar, şifacılar her zamanki yerini ve önemini korumuştur (Lindemann, 2013:291). 19. yüzyıla gelindiğinde bile şifacıların yeri ve önemi değişmemiştir. Ancak 19.yy. ortalarında deneysel ve bedensel bilimlerin uzmanlar tarafından kullanılmaya başlaması ile gelenekçi olmayan uygulamalara eğilim artmıştır. Bunda yeni tedavi yöntemlerinin, medikal araçların kullanılmasının etkisi büyüktür. Geleneksel tedavi yöntemleri de bu gelişime ayak uyduramadıkları için geri kalmış, ilerleyememiş uygulamalar olarak görülmüştür. (Illich,1995:39). Buna rağmen, bu dönemde modern tıp ile geleneksel tıp birbirinden ayrılmamış, birlikte kullanılmıştır.

Eğitim düzeyi yüksek, zengin tanınmış kişiler geleneksel tıp yöntemlerini kullanmakta, yoksul ve cahil kesim kadar ileri gitmişlerdir. (Lindemann, 2013:285).

Post modern döneme gelindiğinde tıpta ne kadar ilerlenmiş olursa olunsun geleneksel-alternatif tedavi yöntemlerinin kullanımının bırakılmadığı hatta tedavide geniş bir yer teşkil ettiği görülmektedir (Illich, 1995:39).

2. DÜNYADA TAMAMLAYICI VE ALTERNATİF TIBBIN KULLANIMI

GTAT uygulamalarının kullanımı ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. DSÖ' ye göre son yıllarda geleneksel-alternatif tıbbin kullanımı daha cazip hale gelmiş, bu uygulamalara karşı büyük bir ilgi ve merak oluşmuştur. Çin' de sağlık hizmetlerinin %40'ı alternatif tıp yöntemlerinden oluşturmaktadır. Şili de halkın %71'i, Kolombiya da %40'ı, Hindistan'da %65'i geleneksel-alternatif tıp yöntemlerini tercih etmektedirler (Ünal, 2014:1). Avustralya, Kanada, Fransa, ABD, Belçika gibi gelişmiş ülkelerde de bu uygulamaların popülaritesi artmıştır (Ünal, 2014:1). Malezya, Kamboçya, Tayland gibi geri kalmış ülkelerde kanser, şizofreni gibi hastalıkların tedavisinde %60 lara kadar geleneksel-alternatif tıp yöntemlerinin kullanıldığı görülmüştür (Siyan et al., 2017:2). Buna karşın ilaç tedavisinin %20'lerde seyrettiği görülmüştür (Siyan et al., 2017:2). Bu uygulamaların kullanımı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Endüstrileşmiş ülkelerde insanların %50 den fazlasının bu yöntemleri kullandığı bilinmektedir (Sarışen ve Çalışkan, 2005:183).

Gelişmekte olan ülkelerde geleneksel tedaviler, imtiyazlı azınlık dışındaki herkes için tek sağlık hizmeti kaynağıdır. Buna karşılık, zengin ülkelerde bireyler, alternatif-tamamlayıcı tıp uygulamalarını kendi inançları doğrultusunda seçerler (Debas, 2006:1883). Örneğin, Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık'ta yaşayanların %60'ı kadarı homeopatik veya bitkisel ürünler tükettiği bilinmektedir (Ni et al., 2002:354). Yapılan çalışmalarda GTAT kullanım oranlarının ABD'de %40'larda olduğu; gelişmiş ülkelerde

%70-90 arasında seyrettiği ve gelişmekte olan ülkelerde ise %96'larda olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Robinson et al, 2011). Bununla beraber bu yöntemlere yapılan harcamalar sürekli artmaktadır. 1990 yılında bu yöntemlere yapılan harcama yaklaşık 23 milyar dolarken, 1997 yılında bu sayı 33 milyar dolara ulaştığı ve 2008'e gelindiğinde bu uygulamalara yönelik harcamaların 84 milyar doları bulunduğu bilinmektedir (Robinson et al, 2011; Cueller et al, 2004:4). Çin ve Japonya geleneksel- tamamlayıcı tıp uygulamalarının yaygın olarak kullanıldığı ülkelerdendir (Karahancı ve ark., 2015:118). Çin'deki hastanelerin %95'inde modern ve geleneksel tıp uygulamalarının birlikte kullanıldığı, geleneksel tıp yöntemlerinin kullanıldığı 2500'den fazla hastane ve 35000'den fazla da sağlık personeli olduğu bilinmektedir (Watanabe et al, 2011). Japonya da ise tıp eğitimi almış doktorların aynı zamanda geleneksel-tamamlayıcı tedavileri uygulayabilme yetkilerinin olduğu bilinmektedir (Karahancı ve ark., 2015:118).

2015 yılında 14 ülkenin katılımı ile bir anket çalışması yapılmış, bu bağlamda 956 kişi ile görüşülmüştür. Çalışma sonucuna göre bireylerin GTAT uygulamalarına başvurma ortalaması %35,9 olarak bulunmuştur. Ayrıca çalışmada GTAT kullanım oranı Danimarka'da %36, İngiltere'de %30, İsrail'de %33 olarak bulunmuştur (Molassiotis, 2005:660).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde çocuklarda GTAT kullanımı ile ilgili çalışmalar yetişkinlere oranla çok az sayıdadır. 2008 yılında yapılan literatür taramasının sonucuna göre çocuklarda GTAT kullanım oranı %18 ila %95 arasında değişmektedir (Özcebe ve Sevensan; 2009:193). Ulusal Sağlık İstatistikleri Merkezinin verilerine göre ABD 'de 2002-2007 yılları arasında her dokuz çocuktan birinin GTAT uygulamalarını kullandığı tespit edilmiştir (Barnes and Bloom, 2007:20). AB ülkelerinin on birinde GTAT uygulamaları yönetmeliği bulunmakta, Türkiye de dâhil 22 ülkede ise yasal düzenlemenin olmadığı bilinmektedir. Ayrıca AB ülkelerinde en yaygın kullanılan GTAT yönteminin homeopati olduğu ve bunu

uygulayanlarında hekimler olduğu bilinmektedir (WHO, 2001).

3. TÜRKİYE'DE TAMAMLAYICI VE ALTERNATİF TIBBIN KULLANIMI

Ülkemizde bu konuyla ilgili yapılan ilk yasal düzenleme 1991 yılında çıkarılan "Akupunktur Tedavi Yönetmeliği" dir. Yönetmelikte akupunktur tedavisinin bilimsel temellere dayandırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca yönetmelikte akupunktur tedavisinin tanımlaması yapılmış, kimler tarafından uygulanabileceği, ne tür eğitimlerden geçilmesi gerektiği gibi bilgiler yer almıştır. Daha sonra 2004 yılında bu hizmeti veren özel sağlık kuruluşlarına özgü bir yönetmelik çıkarılmıştır. (Sağlık Bakanlığı, 2014). Bu gelişmelerden sonra Sağlık Bakanlığı'ndan alınan izinler kapsamında bazı üniversitelerde akupunktur konusunda eğitimler vermeye başlanmıştır. Eğitimlerini başarılı bir şekilde tamamlayan ve sertifikasyonu sağlanan hekimler akupunktur konusunda hizmet vermeye başlamıştır. Böylelikle akupunktur tedavisinin ülkemiz de de uygulama alanı bulunduğu görülmüştür.

2001 yılında İstanbul Üniversitesi Onkoloji Enstitüsünde Tamamlayıcı Tıp Bölümü kurulmuş; 2003 yılında ise Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Danışma Kurulu kurulmuştur (Kalyan, 2007:53).

Ülkemizde GTAT uygulamaları ile ilgili son gelişme ise 2014 yılında yaşanmıştır. Bu tarihte "Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği" yayımlanmış ve GTAT uygulamalarında yeni bir boyuta geçilmiştir.

3.1. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliğinde Kabul Edilen Uygulamalar

27 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe giren bu yönetmelikte kabul edilen uygulamalar şunlardır:

(Sağlık Bakanlığı, 2014)

- * Akupunktur
- * Apiterapi
- * Hipnoz
- * Sülük uygulaması
- * Homeopati
- * Kupa
- * Larva uygulaması
- * Mezoterapi
- * Kayropraktik
- * Proloterapi
- * Osteopati
- * Fitoterapi
- * Ozon uygulaması
- * Müzikterapi
- * Refleksoloji

Yönetmelikte bu uygulamaların tanımlamalarına, uygulama esaslarına, uygulanabilecek ve uygulanamayacak durumlara, uygulayacak personelin niteliğine, tedavi sırasında kullanılacak tıbbi malzeme ve cihazlara detaylıca yer verilmiştir (Tekçi, 2017:14). TAT uygulamaları sertifikasyonu sağlanmış hekimler tarafından uygulanmalıdır. Aksi halde hasta yaradan daha çok zarar görebilir. Bu yönetmelik oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü modern tıp bu alana mesafeli yaklaştıkça bu uygulamalar eğitimsiz ve ticari amaçlar güden insanların eline düşmektedir. Bu bakımda alandaki çalışmalar son derece önemlidir.

Bu yöntemleri kullanan bireylerin eğitim, bilinç durumu, hekimle yaptığı iş birliği, hekimin bu uygulamalara olan yaklaşımı tedavinin gidişatını etkileyecektir. İlaçların yan etkilerinin ortaya çıkması, doğal ürünlerin hiçbir yan etki barındırmayacağı düşüncesi, tıbbi tedavilere ulaşımın zor ve maliyetli olması, tıbbi tedavilerden beklenen faydanın alınamaması gibi sebeplerle hastalar bu yöntemlere başvurmaktadır. Ayrıca yerleşik tıp diye adlandırabileceğimiz kavramın varlığının da etkili olduğu savunabilir. Günümüz toplumunda tıp daha insani değerlerden uzak hasta hekim ilişkileri, aşırı ve gereksiz ilaç kullanımı, sert müdahaleler, doktor kaynaklı oluşan hastalıklar olarak düşünölmeye başlanmıştır (Somer, 2012:1002). Sonucunda da geleneksel-tamamlayıcı tedavilere olan eğilim gün geçtikçe artmaya başlamıştır.

Yönetmelik geleneksel ve tamamlayıcı tedavi uygulamalarının metotlarını, yöntemleri uygulayacak hekimin eğitim ve sertifikasyon sürecini ve bu yöntemlerin uygulanacağı sağlık kuruluşlarının çalışma esaslarını belirlemektedir. Unutulmamalıdır ki bu uygulamalar tıbbin alternatifi değil tamamlayıcısıdır. Ayrıca bu uygulamaların ehli olmayan kişilerce uygulandığında ciddi yan etkilerinin olabileceği unutulmamalıdır. Yönetmelikte bu uygulamaların eğitimini tamamlamış hekimler tarafından ve belirlenen şartlarda uygulanması ile bu tedavilerden faydalananların zarar görmesinin engellenmesi amaçlanmaktadır (Tekçi,2017:15).

Yönetmelikte yer alan tedaviler:

Akupunktur: İnsan vücudu harika bir yapıya sahiptir. Bu harika yapının kendi kendini tamir etme gücü olduğuna inanılmaktadır. Bu özelliğinden dolayı insan vücudunda akupunktur noktaları denilen ve vücudu uyaran noktalar bulunmaktadır. (Horasanlı ve ark. 2008:70). Bu noktalar iğne ile uyarılarak vücudu normale dönmesi sağlanmaktadır. Çin tıbbının vazgeçilmez tedavi yöntemi ve temelidir. (Lin, 2017:122).

Apiterapi: Bal arısından elde edilen bal, polen, arı sütü, arı ekmeği gibi ürünlerin çeşitli hastalıkların önlenmesi veya iyileştirilmesinde kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD, Çin vb. ülkelerde ve birçok Avrupa ülkesinde en çok kullanılan GTAT yöntemidir. (Effendy et al., 2012; Son et al. 2007: 248).

Fitoterapi: Bitkisel tedavi yöntemlerinin hastalıkların tedavisinde kullanılmasıdır. Temeli Hindistan ve Çin tıbbına dayanmaktadır. Oldukça yaygın bir kullanım alanı vardır. Özellikle Avrupa ülkeleri ve Almaya ‘da market ve eczanelerde bitkisel ürünler satışa sunulmaktadır (Uğurlu ve ark.,2016).

Hipnoterapi: Konvansiyonel tedavinin yetersiz kaldığı durumlarda kullanılan hipnoz, beden-zihin etkileşimleri olarak adlandırılan güvenli bir alternatif tedavi yöntemidir. (Tekçi, 2017:24). Hipnoterapi ise hipnoz yoluyla

uygulanan tedavi yöntemidir. Daha çok psikiyatrinin kullanım alanına girmektedir.

Sülük Tedavisi: Avrupa, Mısır, Çin ve Anadolu 'da uygulandığı bilinen en eski tedavi yöntemidir. İbn-i Sina'nın tavsiye ettiği en önemli TAT yöntemlerinden biridir. Sülüklerin vücutta hasta olan bölgeyi bularak o bölgedeki kanı temizlediği ve ağızlarından çeşitli yararlı enzimler yayarak şifa verdiğine inanılmaktadır. (Singh, 2010:214)

Homeopati: Hastalar sadece bir tek ilaç ve en düşük dozlarla tedavi edilmeye çalışılmaktadır. Hastalıktan ziyade hastaya odaklanılmaktadır. Hastaya bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşarak sadece biyolojik olarak değil sosyal, psikolojik ve ruhsal olarak iyileştirmeyi amaçlar (Milgrom, 2008:588).

Kayropratik: Kas- iskelet ve omurga sisteminde meydana gelen hastalıkların ortadan kaldırılması, teşhis ve tedavisini içeren elle yapılan bir tedavi şeklidir (WHO,2005).

Hacamat: İslamiyet'te ve Osmanlı Döneminde sıkça uygulanan bir tedavi yöntemidir. Vakumlu aletler yardımıyla kupa kullanılarak kandaki zararlı maddelerin vücuda küçük kesikler açılarak atılmasını amaçlamaktadır.

Larva Tedavisi: Çeşitli deri enfeksiyonlarının bir tür sivrisineğin larvaları ile tedavi edilmesi olarak bilinen pek çok ülkede yaygın olarak kullanılan bir tedavi yöntemidir (Mumcuoğlu, 2009:309).

Mezoterapi: Çeşitli hastalıklarda hasta olan bölgeye lokal enjeksiyonlar yoluyla düşük dozda ilaçlar, vitaminler, bitkisel ilaçlar ve diğer tedavi edici maddelerin kullanılması olarak tanımlanmaktadır. En çok kullanıldığı alan dermatolojidir (Kutlubay, 2013:24).

Proloterapi: Kas ve iskelet sistemi rahatsızlıklarıyla ilgilenen bölgesel enjeksiyon tedavileri olarak tanımlanan bir yöntemdir (Taşkaynatan, 2014:57).

Osteopati: Kas ve iskelet sisteminin rahatsızlıklarını tedavi ederek bütüncül bir

iyileştirme sağlayan elle terapi yöntemidir. Vücudun kendi kendine iyileştirme özelliğini aktif hale getirmeye çalışır. Fizyoterapistlerin sıkça kullandığı bir yöntemdir (Yağcı, 2015:35).

Ozon Tedavisi: Bir miktar kanın vücut dışına alınarak oksijen ozon karışımında bekletilip tekrar vücuda verilmesi tekniğidir (Öter ve ark, 2009)

Refleksoloji: Ellerde ve ayaklarda buluna özel bazı noktaların uyarılarak vücudun kendi kendini tedavi mekanizmasını harekete geçirmeyi amaçlayan masajla yapılan tedavi yöntemidir.

Müzik Terapi: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde psikolojik hastalıkların tedavisinde kullanılan en etkili yöntemdir. İnsanlar arasında ortak bir dil olan müzik, insanların duygularını anlama ve hissetmede önemli bir araç olarak görülmüş ve çeşitli hastalıkların tedavisinde yoğun olarak kullanılmıştır. Bu yöntemin öncülüğünü Türkler yapmıştır.

4. KONUyla İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

DSÖ bireylerin, GTAT uygulamalarına yönelmesinde kitle iletişim araçlarının ve internetin etkisini vurgulamaktadır (Sağkal ve ark., 2013:24). Yapılan çalışmalarda GTAT uygulamalarını kullanan hastaların sağlık personeline başvurmadan, yakın çevresinden ya da internetten etkilenecek bu uygulamalara başvurdukları görülmektedir (Chen et al., 2003; Baron et al., 2005; Kutlu ve ark., 2009; Durusoy ve ark., 2010; Ediger et al., 2008).

Yapılan çalışmalarda GTAT uygulamalarının kullanımı ile yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gelir, hastalık süresine göre farklılık gösterebileceği ortaya konulmuştur. Noisen ve ark. (2007) kliniğe başvuran 485 hasta üzerinde yaptıkları çalışma sonuçlarına göre kadınların erkeklere nazaran bu uygulamalara daha sık başvurduğunu, kırsal alanda bu uygulamaların daha yaygın olduğunu ve hastalık süresi uzadıkça GTAT kullanım oranının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Durusoy ve ark (2010), Göker ve ark. Yaptıkları çalışmalarda

da kadınların bu uygulamalara daha sık başvurduğu tespit edilmiştir. Chen ve ark (2003) 198 dermatoloji hastası üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda 30 yaşından küçük ve 50 yaşından büyük bireylerin bu uygulamalara başvurma olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür. Nicolaou ve ark. (2004) dermatoloji hastaları üzerinde yaptıkları çalışmada bireylerin bu uygulamalara başvurmada inançlarının, kültürlerinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ediger ve ark. (2008) çalışmasından GTAT kullanımını etkilen faktörlerin başında yaş geldiği görülmüştür. Gönül ve ark. (2009) çalışmasında ise literatürden farklı olarak yaş, eğitim durumu ve cinsiyetin hastaların GTAT uygulamalarına başvurmada etkili olmadığı görülmüştür. Kutlu ve ark. (2009) 1000 dermatoloji hastası üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda eğitim durumu yüksek, genç ve bekâr bireylerin GTAT uygulamalarına daha sık başvurduğu tespit edilmiştir. See ve ark. (2010) çalışmalarında ise eğitim düzeyinin yüksek ve hastalık süresi uzun olan hastaların bu uygulamalara daha sık başvurduğu görülmektedir.

Çalışmalarda en sık kullanılan GTAT yöntemlerinin bitkisel tedaviler, akupunktur, dua, masaj, vitamin takviyeleri, özel diyetler, homeopatik tedaviler olduğu görülmüştür (Baron et al, 2005; Simpson, 2003; Kalaaji et al, 2012; Bilgiç ve ark., 2011). Bu yöntemlerin kullanımı ülkeden ülkeye, yöreden yöreye değişebilmektedir.

Yapılan çalışmalarda farklı kronik hastalıklara sahip bireylerin farklı GTAT yöntemleri kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Erdoğan ve ark. (2012) kalp hastaları üzerinde yaptıkları çalışmada kalp hastalarının en sık başvurduğu GTAT uygulamalarının şifalı bitkiler ve dua olduğu, Araz ve ark. (2007) çalışmasında psikolojik rahatsızlıklarda insanların GTAT uygulamalarına daha çok başvurduğu, Cuellar ve ark. (2003) çalışmasında ise kalp hastalıkları, diyabet, romatizma gibi hastalıklarda bu uygulamalara başvurma oranının arttığını görmekteyiz. Kanser hastalarının, GTAT kullanımını inceleyen pek çok çalışma vardır.

(Algier et al, 2005; Upchurch et al., 2005; Pud et al., 2005). Kanser tedavisinin uzun ve zor bir süreç olması kanser hastalıklarını GTAT kullanmaya yöneltmektedir. Bu çalışmalarda kanser hastalarının büyük çoğunluğunun kemoterapi ve radyoterapiye ek olarak GTAT uygulamaları kullandığını ve bunu da doktorlarından saklama eğiliminde olduklarını göstermiştir.

Literatürde GTAT uygulamalarının kullanımının nedenlerinin araştırıldığı çalışmalarda hastaların bu uygulamaların faydalarına inanmaması, tıbbi ilaçlara güvenmemeleri ve iyileşmek için her yöntemi denemek istemelerinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kav et al., 2008; Dedeli ve ark., 2011).

Tıp öğrencileri ve TAT uygulamalarına yönelik bilgi düzeyi ve farkındalıklarını ölçen pek çok çalışma yapılmıştır. Ağaç ve ark. (2012), Ergin ve ark. (2011) tıp fakültesi öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmalarda öğrencilerin GTAT uygulamaları ile ilgili yeterli bilgi düzeyine sahip olmadığı ve bu uygulamalar konusunda eğitimin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Araz ve ark. (2007) sağlık bilimleri fakültesinden eğitim gören öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışma sonuçlarına göre öğrencilerin %61.2'si GTAT uygulamalarına başvurmakta ve en sık başvurdukları yöntemin ise bitkisel çaylarla tedavi olduğu sonuç ortaya çıkarılmıştır.

SONUÇ

Toplumlar çeşitli sosyal, siyasi, ekonomik süreçler tarafından şekillenmektedir. Çocukluktan yetişkinliğe kadar bireyin içinde yetiştiği, etkilendiği birçok sosyal çevre unsuru vardır. Bu sosyal çevre içinde yer alan bireyleri birbirleri ile iletişim halinde olmaya zorlamaktadır. İçerisinde yetiştiğimiz bu sosyal çevreler hastalık ve sağlık kavramlarını nasıl algılamamız gerektiğini öğrettiği gibi hekime ne zaman başvurulacağını ve tedavide hangi yöntemlerin kullanılacağını da belirtmektedir. İçinde bulunduğumuz sosyal çevrenin etkisiyle bazen modern tıba bazen de alternatif tedavilere yönelim göstermekteyiz.

Geleneksel tıbbi tedaviler içerisinde bulunan toplumun ve kültürünün ortak malı sayılmaktadır. Uygulanan tedaviler yüzyıllar boyunca geleneksel iyileştiriciler tarafından uygulanarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Modern tıp bilimsel temellere dayanırken, geleneksel tıpta daha çok gözlem ve deneyime dayanmaktadır. Bu bağlamda geleneksel tıp tesadüfi bir şekilde oluşmayıp kendi içinde harikulade örgütlenme örneği göstermektedir. (Sütçü, 2018:136).

Eskiden beri önemini koruyan geleneksel tıp, alternatif- tamamlayıcı tıp olarak anılan bu uygulamalar son dönemlerde yeni tartışmalara sebep olmaktadır. Yaşam süresinin uzaması, sürekli ve tedavisi mümkün olmayan hastalıklardaki artış, doğallığın ön planda olması, modern tıba ve doktorlara güvenin azalması, ilaç endüstrilerine olan güvenin azalması, modern tıbbın bazı hastalıkları tedavi etmede yetersiz kalması gibi sebepler insanların bu uygulamalara başvurma durumunu arttırmış ve bu uygulamaların popüler hale gelmesini sağlamıştır. Bireyler arasında GTAT yöntemlerini tercih etme nedenleri ekonomik durum, yaş, cinsiyet, demografik yapı, eğitim seviyesi, sosyal çevre ve kültürel değerlerdeki farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültürel açıdan önemli bir zenginlik olan GTAT uygulamaları geliştirilmesi ve korunması gereken önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde GTAT uygulamaları ile ilgili herhangi bir yasal düzenleme bulunmamakla birlikte çıkarılan çeşitli yönetmeliklerle konuya gereken önem verilmeye başlanmıştır. Bu uygulamalardaki başarılı sonuçlar, konvansiyonel tıpla birlikte kullanılarak etkin hale getirilebilir. Doğru ve yerinde uygulamalar tıbbın her alanında kontrollü olarak eğitimli kişiler tarafından kullanılabilir. Böylece çeşitli hastalıklarda çaresiz kalan insanlara birçok alternatif tedavilerde sunulmuş olur. Halkın duygularını sömüren ehliyetsiz kişilerinde etkinliği son bulmuş olur.

KAYNAKÇA

- Araz, A., Harlak, H., Gülgün, M. (2007). Sağlık Davranışları Ve Alternatif Tedavi Kullanımı. Tsk Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6: 112-22
- Arı, E., Yılmaz, V. (2016). "Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıp Kullanımına Yönelik Tutum Ve Davranışların Önerilen Bir Yapısal Model İle Araştırılması", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,8(1):13-24
- Baron, S. E, Goodwin, R.G, Nicolau, N., Blackford, S., Goulden, V. (2005) .Use Of Complementary Medicine Among Outpatients With Dermatologic Conditions With İn Yorkshire And South Wales, United Kingdom. J Am. Acad Dermatol, 52(4):589-94.
- Bayat, H. (2016). Tıp Tarihi. İstanbul: Üçer Matbaacılık Basın Yayın.
- Bolsoy, N., Sevil, Ü. (2006). Sağlık-Hastalık Ve Kültür Etkileşimi. Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 9(3), 78-87.
- Bozkaya, G., Akgün, İ., Birgi, E., Çinkoğlu, A. ,Karadeniz, D. (2008). "Anne Ve Babaların Çocuklarına Uyguladıkları Alternatif Tıp Yöntemleri" Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 22(3):129-135
- Chen Yf, Chang Js.(2003). Complementary And Alternative Medicine Use Among Patients Attending A Hospital Dermatology Clinic İn Taiwan. Int J Dermatol, 42(8):61621.
- Chen,Y.F, Chang,J.S.(2003).Complementary And Alternative Medicine Use Among Patients Attending A Hospital Dermatology Clinic İn Taiwan. Int J Dermatol, 42(8):61621.
- Cuellar, N., Aycock, T., Cahill, B., Ford, J. (2003). Complementary And Alternative Medicine (Cam) Use By African American (Aa) And Caucasian American(Ca) Older Adults İn A Rural Setting: A Descriptive, Comparative Study. BMC Complementary And Alternative Medicine , 3: 8
- Debas, H., Laxminarayan, R., Straus,S.(2004). Complementary And Alternative Medicine, In: Disease Control Priorities İn Developing Countries, 2nd Edition, Jamison Dt, Breman Jg, Measham Ar, Et Al., (Ed.), Oxford University Press, P.1281.
- Dedeli, Ö., Karadakovan, A. (2011).Yaşlı Bireylerde İlaç Kullanımı, Tamamlayıcı Ve Alternatif Tedavi Uygulamalarının İncelenmesi. Spatula Dd ,1: 23-32.

- Dirican, M. (1993). Halk Sağlığı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi
- Durusoy, Ç., Güleç, A. T., Durukan, E., & Bakar, C. (2010). Dermatoloji Polikliniğine Başvuran Akne Vulgaris Ve Melasma Hastalarında Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıp Kullanımı: Anket Çalışması. Turk J Dermatol, 4, 14-7.
- Ediger, D., Burgazlıoğlu, Ö. B., Ege, E. (2008). Astım Ve Rinit Hastalarında Tamamlayıcı Ve Alternatif Tedavi Kullanımı. Asthma Allergy Immunol, 6, 61-5.
- Eisenberg D. M., Davis R. B., Ettner S. G., Appel S. (1998). Trends in Alternative Medicine Use in The United States, 1990–1997: Results Of A Follow-Up National Survey. Journal of The American Medical Association, 28(18):1569–75.
- Erdoğan, Z., Oğuz, S., Erol, E. (2012). Kalp Hastalarının Tamamlayıcı Tedavileri Kullanma Durumu. Spatula Dd, 2: 135-139
- Ergin, A., Hatipoğlu, C., Bozkurt, A. İ., Mirza, E., Kunak, D., Karan, C., ... & Pırtı, İ. (2011). Uzmanlık Ve Tıp Öğrencilerinin Tamamlayıcı-Alternatif Tıp Hakkındaki Bilgi Düzeyleri Ve Tutumları. Pamukkale Tıp Dergisi, (3), 136-143
- Ersoy, R. (2014). Modernizm-Postmodernizm Bağlamında Geleneksel Tıp Uygulamalarının Güncelliği Üzerine Bir Değerlendirme. Milli Folklor, 26(101):182-192.
- Göker, K., Yıldız, H., Karabacak, E., & Doğan, B. (2015). Türkiye’de Çalışan Dermatologların Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıp Yöntemleri Hakkında Bilgi Ve Yaklaşımları. Türkderm, 49: 31-6
- Gönül, M., Gül, Ü., Çakmak, S.K., Kılıç, S. (2009). Unconventional Medicine İn Dermatology Out Patients İn Turkey. Int J Dermatol, 48:639-44.
- Horasanlı, E., Usta, B., Yeşilay, A. (2008). Medikal Akupunktur. Yeni Tıp Dergisi, 25:70-75.
- Illich, I. (1995). Sağlığın Gaspı, Çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Kalındemirtaş, M. (2010). Geleneksel Tıbbın Halk Üzerindeki Etkisi (Adıyaman İli Ören Köyü Örneği), Saü Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya
- Kalyon, T. (2007) Akupunktur Tedavisi. Türk Fiz. Tıp Rehabilitasyon Dergisi Özel Sayı, 53: 52-57.
- Kaplan, M. (2010). Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın -Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları Ankara
- Karahancı, O. N., Öztoprak, Ü.Y., Ersoy, M., Ünsal, Ç. Z., Hayırlıdağ, M., Büken, N.Ö. (2015). Geleneksel Ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği İle Yönetmelik Taslağının Karşılaştırılması. Türkiye Biyoetik Dergisi, 2(2):117–26.
- Kav, S., Hanoğlu, Z., Algier, L. (2008). Türkiye’de Kanserli Hastalarda Tamamlayıcı Ve Alternatif Tedavi Yöntemlerinin Kullanımı. Uluslar Arası Hematoloji-Onkoloji Dergisi, 18: 32-38
- Kaya, N., Turan, N., Öztürk, A. (2010). Hemşirelikte Yeni Bir Sorumluluk Alanı: Tamamlayıcı Terapi. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim Ve Sanatı Dergisi, 3(1):94-8.
- Kayropraktikte Temel Eğitim Ve Güvenliği Üzerine Who Rehber Kitapçığı, Who Cenevre 2005:10-11.
- Kumar, R., Lorenc, A., Robinson, N., Blair, M. (2011). Parents’ And Primary Healthcare Practitioners’ Perspectives on The Safety of Honey And Other Traditional Paediatric Healthcare Approaches. Child: Care, Health And Development, 37(5), 734– 743.
- Kutlu, S., Ekmekçi, T. R., Köşlü, A., & Purisa, S. (2009). Dermatoloji Polikliniğine Başvuran Olgularda Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıp Yöntemlerinin Kullanımı. Türkiye Klinikleri Journal Of Medical Sciences, 29(6), 1496-1502.
- Kutlubay, Z., Küçüktaş, M., Engin, B., Serdaroğlu, S. (2013). Dermatolojide Mezoterapi. Türkiye Klinikleri Dermatology-Special Topics, 6(1), 22-25.
- Lin, K. (2017). The Regulation of The Practice of Acupuncture by Physicians in The United States, Med Acupunct, 29(3): 121–127
- Lindermann, M. (2013). Erken Modern Avrupa’da Tıp Ve Toplum, Çev: Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Milgrom, L.R. (2006). Is Homeopathy Possible? J R Soc Promot Health, 126(5):211-8.
- Mohd Effendy, N., Mohamed, N., Muhammad, N., Mohamad, I. N., Shuid, A. N. (2012). The Effects Of Tualang Honey On Bone Metabolism Of Postmenopausal Women. Evidence-Based Complementary And Alternative Medicine.
- Molassiotis, A., Fernandez Ortega, P., Pud, D., Ozden, G., Scott, J., Panteli, V. (2005). Use Of Complementary And Alternative Medicine İn Cancer Patients: A European Survey. Ann Oncol, 16(4):655–63.

- Mumcuoğlu, K.Y., Özkan, A.T. (2009). Süpüratif Kronik Yaraların Maggot Debridman Tedavisi. Türkiye Parazitoloji Dergisi, 33 (4): 307 – 315.
- NCCAM (2018). Complementary, Alternative, or Integrative Health: What's In a Name?. [Http://Nccam.Nih.Gov/Health/WhatisCam](http://Nccam.Nih.Gov/Health/WhatisCam) Erişim Tarihi:01.05.2019
- Ni H., Simile C., Hardy A. M. (2002). Utilization of Complementary and Alternative Medicine by United States Adults: Results From The 1999 National Health Interview Survey. Medical Care, 40:353–58.
- Noiesen, E., Munk, M. D., Larsen, K., Høyen, M., & Agner, T. (2007). Use Of Complementary And Alternative Treatment For Allergic Contact Dermatitis. British Journal of Dermatology, 157(2), 301-305.
- Özcebe, H., Sevecan, F. (2009) Çocuklarda Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıbbı Konu Alan Araştırmaların Değerlendirilmesi. Çocuk Sağlığı Ve Hast Dergisi, 52:183–94.
- Özler, M., Öter, Ş., & Korkmaz, A. (2009). Ozon Gazının Tıbbi Amaçlı Kullanılması. Taf Preventive Medicine Bulletin, 8(1),50-64.
- Resmi Gazete. (2014). Yayın No:29158. Geleneksel Ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği
- Resmi Gazete (2002). Yayın No : 24879 Akupunktur Tedavisi Uygulanan Özel Sağlık Kuruluşları İle Bu Tedavinin Uygulanması Hakkında Yönetmelik .
- Resmi Gazete. (1991). Yayın No:20885.Akupunktur Tedavi Yönetmeliği
- See, A., Teo, B., Kwan, R., Lim, R., Lee, J., Tang, M. B., Verkooijen, H. M. (2011). Use Of Complementary And Alternative Medicine Among Dermatology Outpatients in Singapore. Australasian Journal of Dermatology, 52(1), 7-13.
- Sağkal, T., Demireal, S., Odabaş, H., Altunok, E. (2013). Kırsal Kesimde Yaşayan Yaşlı Bireylerin Tamamlayıcı ve Alternatif Tedavi Yöntemlerini Kullanma Durumları. Fü. Sağ.Bil. Tıp Derg, 27(1),19-26
- Sarışen, Ö., Çalışkan, D. (2005). Fitoterapi: Bitkilerle Tedaviye Dikkat, Sted 14(8):182-187, Aktaran: Erkan Arı Ve Veysel Yılmaz, (2016). “Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıp Kullanımına Yönelik Tutum Ve Davranışların Önerilen Bir Yapısal Model İle Araştırılması”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,8(1):13-24
- Singh, A.P. (2010). Medicinal Leech Therapy (Hirudotherapy): A Brief Overview. Complement Ther Clin Pract, 16: 213-5
- Sol, S. (2007). “Edirne’de Halk Hekimliği”. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Edirne, Cilt 9 Sayı 1, 175-191
- Somer P. (2012) Tamamlayıcı-Alternatif Tıp Ve Etik Sorunlar. Prof. Dr. Mehmet Akad’a Armağan. İstanbul: Der Yayınları,1001–9.
- Son, D. J., Lee, J. W., Lee, Y. H., Song, H. S., Lee, C. K., Hong, J. T. (2007). Therapeutic Application Of Anti-Arthritis, Pain-Releasing, And Anti-Cancer Effects Of Bee Venom And Its Constituent Compounds. Pharmacology & Therapeutics, 115(2), 246-270.
- Straus, S. E. (2004). "Complementary And Alternative Medicine." In Cecil Textbook Of Medicine, 22nd Ed., Ed. L. Goldman And D. Ausiello, Philadelphia: Saunders.
- Sütçü, S. (2018). Sosyolojik Açıdan Alternatif Tıp Geleneği Ve Uygulamaları: Isparta Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta
- Şen, R. (2017). Sağlık Çalışanı Olan Ve Olmayan Ebeveynlerin Uyguladıkları Tamamlayıcı Alternatif Tıp Yöntemleri, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Taşkaynatan, M. A., Yavuz, F. (2014). Yumuşak Doku Patolojilerinde Proloterapi Uygulamaları. Türkiye Klinikleri Physical Medicine Rehabilitation-Special Topics, 7(1), 57-61.
- Tekçi, A. (2017). Araştırma Görevlisi Hekimlerin Geleneksel, Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıp Uygulamaları İle İlgili Bilgi Ve Tutumları, Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Tıpta Uzmanlık Tezi, Diyarbakır
- Tokaç, M. (2013). “Geleneksel Tıbbı Akademik Yaklaşım: Gettam”, Sd Sağlık Düşüncesi Ve Tıp Kültürü Dergisi,28:82-85
- Tokem, Y. (2006). Astımlı Hastalarda Tamamlayıcı Ve Alternatif Tedavi Kullanımı. Tüberküloz Ve Toraks Dergisi, 54(2), 189-196.
- Uğurlu, M., Üstü, Y., Dağcıoğlu, B. F. (2016). Fitoterapide Soğan (Bulbus Allii Cepae) Ve Sarımsak (Bulbus Allii Sativi) Kullanımı. Ankara Medical Journal, 16(1),119-122.
- Ünal, A. S. (2014). Epilepsi Tanılı Hastalarda Tamamlayıcı

Ve Alternatif Tedavi Yöntemlerinin Kullanımının Araştırılması, Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Erzurum

Watanabe, K., Matsuura, K., Gao, P., Hottenbacher, L., Tokunaga, H., Nishimura, K. (2011). Traditional Japanese Kampo Medicine: Clinical Research Between Modernity And Traditional Medicine—The state of Research And Methodological Suggestions For The Future. *Evidencebased Complementary And Alternative Medicine*, 513842

WHO (World Health Organization). 2002. Fact Sheet No. 271. June Who, Geneva.

WHO. (2001). Cough And Cold Remedies For The Treatment of Acute Respiratory Infections in Young Children. Geneva: World Health Organization

Yağcı, N. (2015). Fizyoterapide Osteopati Yaklaşımları. *Türkiye Klinikleri Physiotherapy And Rehabilitation-Special Topics*, 1(2), 35-42.

Yi, S., Ngın, C., Tuot, S., Chhoun, P., Fleming, T., & Brody, C. (2017). Utilization of Traditional, Complementary And Alternative Medicine And Mental Health Among Patients With Chronic Diseases in Primary Health Care Settings in Cambodia. *International Journal of Mental Health Systems*, 11(1), 58.

Whitaker, I. S., Rao, J., Izadi, D. ve Butler, P. E. (2004). Historical article: *Hirudo medicinalis*: Ancient origins of, and trends in the use of medicinal leeches throughout history. *British Journal of Oral and Maxillofacial Surgery*. doi:10.1016/S0266-4356(03)00242-0